

SİNİFDƏNXARİC OXU DƏRSLƏRİNİN TƏŞKİLİ TƏCRÜBƏSİNDƏN

Sabina MUSADİROVA,

Abşeron rayonundakı Ceyranbatan qəsəbə 2 nömrəli orta məktəbin müəllimi

Sınıfdənxaric oxunun əhəmiyyətindən, təşkili yollarından metodik ədəbiyyatda az danışılmamışdır. Təsadüfi deyildir ki, sınıfdənxaric oxu söz sənətinə şagird marağının yaradılması və inkişaf etdirilməsi baxımından ən yaxşı vasitə kimi dəyərləndirilir. Bu oxunun səmərəli təşkili, nəticələrinin sınıfdənxaric oxu dərslərində müzakirə edilməsi, ardıcıl olaraq diskussiyaların aparılması ədəbiyyat müəlliminin pedaqoji fəaliyyətində mühüm yer tutmalıdır. Bu iş gərgin zəhmət, keyli vaxt tələb etsə də, şagirdlərində mütaliə mədəniyyətini formalaşdırmağı məqsəd seçən müəllim bu yoldan imtina etməməlidir.

Şagirdlərimin arzusunu nəzərə alaraq Azərbaycan və dünya ədəbiyyatından seçdiyim nümunələrin oxunmasına, əldə olunmuş nəticələrin müzakirə edilməsinə xüsusi diqqət yetirirəm. IX sinif şagirdlərinin istəyi əsasında F.Dostoyevskinin "Cinayət və cəza" əsərinin oxusunu təşkil etdim. Şagirdlərə əsər haqqındakı tənqidi materialları oxumağı məsləhət görmədim. Məqsədim əsər haqqında onların müstəqil düşüncələrinin səviyyəsini aşkara çıxarmaq idi. Oxudan əvvəl onlara problem xarakterli sullar təqdim etdim: Bu əsərin böyük maraq və mübahisə doğurmasına səbəb, sizcə, nədir? R. Raskolnikova haqq qazandırmaq olarmı? Nə üçün?

Müzakirədə, ilk növbədə, süjetdəki maraqlı və mübahisəyə səbəb ola biləcək məqamların xatırladılmasına çalışdım. Şagirdlər təklifimi nəzərə alaraq daha maraqlı saydıqları və izahına ehtiyac duyduqları təsvirlərin və epizodların üzərində dayandılar.

Əsərin məzmununu əhatəli mənimsəyən şagirdlər müzakirədə ən incə məqamlara diqqət yetirmişlər. Onlar R. Raskolnikovun qətl ərəfəsində keçirdiyi iztirabları, düşdüyü çıxılmaz vəziyyəti dəqiqliklə xatırladırlar. Aclıq, səfalət, ehtiyac, mənəvi böhran universitetdən qovulmuş bu istedadlı tələbəni üzmüşdür. Şagirdlər əsərdən nümunələr gətirirlər: "Yoxsulluq onu əldən salmışdı", "Bu anda o arabir fikirlərinin bir-birinə qarışdığını, həm də bədənə çox zəiflədiyini dərk edirdi; iki gün idi ki, o, heç nə yeməmişdi".

Qətl törətmək düşüncəsinin həssas-qəlbli tələbəni hər an sarsıtdığını qeyd edən şagirdlər müşahidələrini ardıcıl əsaslandırırlar: "Bu iş heç mənim əlimdən gələrmə? Məgər bu ciddidir? Heç də ciddi deyil. Elə belə xəyal xatirinə öz-özümü əyləndirirəm; bu, oyuncaqdır! Bəli, doğrudan da oyuncaqdır!"; "Aman, Allah, bu nə iyrənc fikirlərdir! Yoxsa mən... yoxsa mən... Belə dəhşətli bir şey mənim ağılıma hardan gəldi? Gör mənim qəlbim

necə çirkin bir şeyə qabilmiş! Xüsusilə çirkin, alçaq, iyrənc, iyrənc bir şey!.."

Şagirdlər bu tələbənin cinayətkar təbiətinin olmadığını, nəcibliyini təsdiq edən misallar göstərirlər. Özü ac və dilənçi kökündə olan Raskolnikov son qəpiyini də ehtiyac içində olan adamlara verir, ətrafındakılardan xeyirxahlığı ilə seçilir. Vərəm xəstəliyinə tutulmuş yoxsul tələbə yoldaşına maddi yardım etməsi, onun qoca atasını xəstəxanaya yerləşdirməsi, öləndə dəfn etməsi, iki kiçikyaşlı uşağı yanğından xilas etməsi və digər əməlləri onun nəcibliyi barədə aydın təəvvür yaradır.

Şagirdlərin əksəriyyəti belə bir fikri müdafiə edir ki, Raskolnikovun qətl törətməzdən əvvəl qətlə bağlı çəkdiyi əzab qətdən sonrakı əzablardan heç də az deyil. O, planlaşdırdığı dəhşətli əməlinə haqq qazandırmaq, onu əsaslandırmaq istəyir. Hətta fikirlərini məqalə şəklində yazıb çap etdirir. Özünü inandırmaq istəyir ki, böyük ideallarını həyata keçirmək istəyən məşhur tarixi şəxsiyyətlərin onlara əngəl olan insanları aradan götürmələri məqbul sayılmalıdır. Deməli, onun sələmçi qocanı, demək olar ki, ömrünü başa vurmuş bir qarını öldürməsi mümkündür. Axı bununla da o özünü və başqalarını ölümün pəncəsindən xilas edəcəkdir. Raskolnikov bu düşüncənin üzərində möhkəm dayanmağa çalışsa da, zaman keçdikcə fikirlərinin yanlış olduğuna daha çox inanmağa başlayır.

Cəmiyyətdə hökm sürən ədalətsizlik və amansızlıq bu səfəqləli gənci qətdən əvvəl də, sonra da dərindən düşündürür və sarsıdır. Sonyaya inanan Raskolnikov

ona cəmiyyətdən qaçmağı, uzaqlaşmağı təklif edir. Bunun səbəbini aydınlaşdırır; azadlığı yeganə çıxış yolu kimi qiymətləndirir. Ümitsiz Raskolnikov insanların çəkdiyi əzablar üçün yaradan günahlandırır. Sonyaya onun kimi minlərlə bədbəxtin amansız taleyini xatırladan Raskolnikov qızın fədakarlığını yüksək qiymətləndirsə də, bunu nəticəsiz cəhd hesab edir. O, vərəm xəstəliyinə tutulan və öləcəyinə inandığı Katerina İvanovnanın uşaqlarının acınacaqlı taleyini Sonyaya xatırladır. Bu körpələri xilas edə bilməyəcəyinə onu inandırmağa səy göstərir. Səbəbini Sonyaya başa salır: Sonyanın özünün köməyə ciddi ehtiyacı var. Raskolnikov mövqeyində haqlıdır: "Allah buna yol verməz, deyib, uşaq kimi ağlamaq, çığırmaq lazım deyil, məsələni, nəhayət, düzgün və ciddi düşünmək gərək!.. Yaxşı, sabah səni xəstəxanaya aparsalar, onda nə olar? Onun başına hava gəlib, özü də vərəmdir, bu yaxında öləcək, bəs onda uşaqlar necə olacaq? Yoxsa sən tinlərdə duran uşaqları görməmişən: anası onları dilənməyə göndərir... Mən o anaların harada, necə bir şəraitdə yaşadıklarını öyrənib bilmişəm. Orada uşaqların uşaq olub qalması mümkün deyil. Orada yeddi yaşlı o uşaqlar indidən oğrudur."

Raskolnikov Sonyanın inamına ağır zərbə vurur: "Axı uşaqlar İsanın surətidir": "Onlar cənnətlidir!.. İsa buyurmuşdur ki, uşaqların dərdinə qalın, onları sevin, uşaqlar bəşəriyyətin gələcəyidir!.."

Raskolnikovu bu cinayəti törətməyə təhrik edən 3 əsas amil müzakirədə, xüsusilə vurğulandı: sosial, psixoloji,

fəlsəfi. Sosial səbəb kimi kasıbçılıq, alçalmışlar və təhqir olunmuşlara yardım etmək istəyi, Marmeladovun həyatı, fəlsəfi səbəb kimi onun insanlığı iki yerə – adilər və qeyri- adilərə bölməsi, psixoloji səbəb kimi isə onun ruhi sarsıntıları, qeyri-adi insanlara aid olmasının əminliyi variantları irəli sürüldü. Dərsdə ən maraqlı məqam Raskolnikovun haqlı olub - olmaması ilə bağlı debat oldu. Debatın əvvəlində şagirdlərin bir qismi ona haqq qazandıraraq bu cinayəti törətməklə alçalmışları xilas etmiş olduğunu və sələmçi qadını günahlarından azad etdiyini söylədi. Digər bir qism isə "Allah verən ömrü yalnız özü ala bilər" fikri ilə onun əməlinə haqq qazandırmadı. Ədaləti təmin etmək niyyətində olduğu halda, özü ədalətsizlik mücəmməsinə çevrildi.

Raskolnikovun cinayəti törətdikdən sonrakı həyatı şagirdləri daha çox maraqlandırmış və düşündürmüşdür. Bu, tələbənin həyatı mövqeyini başa düşməkdə şagirdlərə əhəmiyyətli dərəcədə istiqamət vermişdir.

Törətdiyi cinayəti boynuna alan Raskolnikov məhkəmədə həqiqi təbiətini sərgiləyir: "Məhkəmə onun işinə baxanda çox çətinlik çəkmədi. Cinayətkar öz ifadəsini qəti, düzgün və aydın verirdi: işi dolaşdırmırdı, öz xeyri üçün yumşaltmırdı, dəlilləri təhrif etmirdi, ən xırda təfəssilatı belə yadımdan çıxartmırdı."

Şagirdlər Raskolnikovun sürgün həyatına xüsusi diqqət yetirmişlər. O, ağır katorqa həyatını asanlıqla yaşayır. "Nə katorqa həyatının dəhşətləri, nə iş, nə yemək, nə qırılmış baş, nə əynindəki

köhnə paltar onun iradəsini qıra bilmədi: bu əzab və işgəncələr heç onun gözündə deyildi. Əksinə, o, hətta işləməsinə sevinirdi: işdə əziyyət çəkməklə o heç olmasa bir neçə saat rahat yata bilirdi. Bu tarakanlı ətisiz yeməyin onun üçün nə əhəmiyyəti vardı? Tələbə olanda o çox vaxt heç bunu da tapa bilmirdi."

Şagirdlərin diqqətini daha çox çəkən Raskolnikovun öz əməlindən peşman olmamasıdır: "Heç olmasa, tale onun qəlbində peşmançılıq hissi oyadaydı: qəlbi parçalayan, gözdən yuxu qaçıran odlü bir peşmançılıq, elə bir peşmançılıq ki, onun dəhşətli əzabından adamın gözüne dar ağacı da xırda görünür! Ah belə bir peşmançılıq duysaydı, o buna sevinərdi! Göz yaşı və əzab - axı bu özü də həyatdır! Lakin o etdiyi cinayətdən peşman olmurdu."

Raskolnikov sürgünün ilk günlərində "ancaq bir şeydə günahını boynuna alırdı: ancaq onda ki, bu cinayətə tab gətirə bilməmişdi, gedib öz təqsirini boynuna almışdı".

Lakin Raskolnikovun qəlbinin dərinliyində bir şübhə də özünə yer tapmışdı. Məhz bu şübhə onun xilasına səbəb olur. Etdiyi cinayətdən sonra özünü öldürə bilməməsi barədə "sualı özünə verir və bir şeyi başa düşə bilmirdi: bəlkə də elə onda, çayın qırağında duranda o öz işində, əqidəsində böyük bir səhv olduğunu hiss edibmiş. O başa düşmürdü ki, bu hiss sonralar onun həyatında baş verən dönüşün, yenidən dirilməsinin, həyata yeni baxışının bir əlaməti olacaqdır."

Raskolnikovun dirilməsində, əhya olmasında yenə insanın – Sonyanın böyük xidməti olur. Fədakar Sonya

Raskolnikovun qəlbində insana və həyata həqiqi sevginin oyanmasına səbəb olur. Əslində, Raskolnikov Sonyanı, o da qatilə çevrilən bu gənci xilas edir...

Şagirdlər diskussiyanın sonunda nəticə çıxarırlar: Tənhalıq insan üçün bəlkə də ən böyük faciədir!

Müzakirədə səsləndirilən maraqlı faktlardan biri də bu romanın Sultan Məcid Qənizadənin "Allah xofu" əsəri ilə müqayisə olunması idi. Şagirdlərin fikrincə, hər iki müəllifin mövqeyində bir yaxınlıq müşahidə olunur; yoxsulluq, ciddi ehtiyac, varlıların kasıblara laqeyd münasibəti, bir sıra hallarda onları alçaltması günah işlərin tutulmasına

səbəb olur. Şagirdlərin diqqət yetirdikləri ikinci bir cəhət baş qəhrəmanların – Məşədi Cəfərlə Raskolnikovun elədikləri cinayətə görə vicdan əzabı çəkmələridir. Raskolnikov gec də olsa, Sonyanın köməyi ilə Allaha inamını qaytardı. Məşədi Cəfər isə hər zaman Allah xofu ilə yaşayan mömin insan olmuşdur.

Dərsin sonunda Raskolnikovun "Mənim alçaldılmışların xilaskarı, zəiflərin təsəllisi olmaq üçün hər hansı əxlaq qanununu pozmaq kimi hüququm varmı?" sualı üzərində düşünməyi və təqdimat hazırlamağı müstəqil iş kimi şagirdlərə təklif etdim. Bu, yeni bir diskussiya üçün stimül rolunu oynadı